

1. Кароткі змест Ідылія

2. Кароткі змест Вечарніцы

3. Кароткі змест Гапон

4. Кароткі змест Пінская шляхта

□

□

□

Кароткі змест Ідылія

Асобы

Кароль Лятальскі.

Ян Дабровіч, яго сваяк, ранейшы апякун.

Юлія, яго дачка.

Банавантура Выкрутач, камісар маёнтка Лятальскага.

Уршуля, яго жонка.

Шчырэцкі, падданы, звольнены ад паншчыны.

Ян Губач, слуга Лятальскага.

Іцка, арандатар у маёнтку.

Навум Прыгаворка, войт.

Ціт і іншыя сяляне з вёскі Лятальскага.

Кароткі змест:

Акт I

Па загаду камісара Выкрутача войт Навум Прыгаворка зганяе ўсіх сялян у карчму. Камісар аб'яўляе, што з-за мяжы вяртаецца іх пан. Ён ужо даслаў загад былому свайму

апекуну даведацца, ці крыўдзяць яго сялян. Але калі хто з мужыкоў паспрабуе паскардзіцца, то бізун будзе ў рабоце.

Сяляне разыходзяцца, Выкрутач разважае сам з сабой. Ён добра ведае, з якой пагардай ставіцца малады пан да мужыкоў, але не можа пазбавіцца ад трывожнага прадчування. Баіцца, што пра яго несумленнасць і жорсткасць раскажуць пану Дабровіч ці Шчырэцкі.

Юлія, пераапанутая ў сялянскую вопратку і выдаючы сябе за дачку Шчырэцкага, чакае маладога пана. Яна паставіла за мэту «пакарыць яго сэрца і прывязаць да сябе» і такім чынам адкрыць Лятальскаму прыгажосць роднай зямлі, нагадаць пра яго абавязак перад сялянамі. Бацька Юліі, Дабровіч, папярэджвае, што яна мае справу з чалавекам «сапсутых звычаяў», які «ўсё... ганьбіць, што не падобна да французскага, на падданных сялян глядзіць горай, як на быдла і імі пагарджае».

Юлію сустракае Навум Прыгаворка і вырашае, што гэтая вясковая дзяўчына павінна стаць яго жонкай. Шчырэцкі паведамляе, што малады пан і слуга пакінулі коней і ідуць пехатой у маёнтак.

Юлія выпраўляе Навума паглядзець, дзе пан, сама ідзе ў сад. Кароль Лятальскі і Ян, яго слуга, з вялікім смуткам успамінаюць французскія аўстэрыі, французскіх дзяўчат, культуру, звычаі. Ян раіць гаспадару прадаць маёнтак і ўцякаць «да нашага неба, да ўлюбёнага нашага Парыжа».

Ян у самы разгар успамінаў пра Францыю заўважае Юлію. Кароль і Ян уражаны прыгажосцю сялянкі. Адбы-ваецца размова, у час якой Юлія дэманструе выхаванасць, тактоўнасць, шчырасць, дасціпнасць. Падараваўшы пану ружу з вялікага букета, падрыхтаванага для сустрэчы «свайго пана», Юлія пакідае мужчын.

Лятальскі прызнаецца, што «мімаволі закахайся ў нейкую сялянку... я, каторы дагэтуль лічыў іх за быдла».

У маёнтку адбываецца ўрачыстая сустрэча маладога пана са сваімі падданымі. Лятальскі адчувае пры гэтым сапраўдную радасць.

Юлія віншуе пана з прыездам і просіць прабачэння за свае смелыя паводзіны ў час першай сустрэчы. Тлумачыць, што не ведала з кім размаўляла.

Дабровіч, падыгрываючы, тлумачыць, што Югася (так назвалася Юлія) вельмі добрая і здатная дзяўчына, што яна вучылася ў пансіёне з яго дачкой.

Лятальскі загадвае камісару вынесці сялянам добры пачастунак. Пачынаюцца танцы. Малады пан у іх не ўдзельнічае, але раўніва сочыць за Янам, які запрасіў Югасю-Юлію. Ён адкрывае, што гэтая сялянка прыгожа танцуе.

Дзякуючы пану за пачастунак, сяляне разыходзяцца.

Акт II

Навум у панскім садзе застае свайго кума Ціта, які добра пачаставаўся і заснуў на лаўцы. Адпраўляе яго дахаты.

Камісар спрабуе выведаць у Навума, ці не нагаварылі на яго пану. Навум выкручваецца. Камісар урэшце гоніць яго прэч, бо ўбачыў у садзе Юлію. Пачынае заляцацца да дзяўчыны. Юлія нагадвае камісару пра яго ўзрост і пра жонку. Выкрутач ні на што не зважае і прызначае Юліі спатканне ноччу. Тая нечакана пагаджаецца, просіць пана чакаць яе ў альтанцы направа.

З'яўляецца камісарава жонка, якую адправіў сюды Навум. Яна спачатку накідваецца на мужа, потым, застаўшыся ўдваіх з Юліяй, учыняе допыт дзяўчыне. Юлія расказвае Уршулі пра прызначанае спатканне і прапаноўвае ісці ў альтанку апоўначы ёй, каб муж не меў чым адгаварыцца. Уршуля, уражаная такім паваротам, дзякуе дзяўчыне.

Ян, камердынер Лятальскага, дамагаецца ўзаемнасці Юліі. Тая прызначае яму спатканне ў альтанцы налева.

З'яўляецца Навум і прапаноўвае Юліі стаць яго жонкай. Тая абяцае падумаць, калі Навум дапаможа ў адной справе. Просіць яго ў жаночым убары прыйсці замест яе на спатканне з Янам. Каб адпомсціць суперніку, Навум пагаджаецца.

Кароль Лятальскі гаворыць пра свае пачуцці, якія не можа вытлумачыць. Бачыць Юлію і папракае яе, што яна пазбягае сустрэч. Юлія прызнаецца, што гэта так, гаворыць пра іх рознае сацыяльнае становішча. «Нашто ж нам гэтае дарэмнае каханне? Пан мяне не возьме, а я не веру, каб такая шляхетная постаць магла таіць у сабе сэрца, здольнае пакрыўдзіць бедную дзяўчыну», — гаворыць яна. Кароль адказвае, што калі б яна была паненкай, то ён бы без ваганняў прапанаваў ёй руку, бо сэрца яна забрала яшчэ ў час першай сустрэчы. Юлія дражніць Лятальскага парыжанкамі, але ён гаворыць пра шчасце жыць сярод падданных, на радзіме.

Кароль угаворвае Юлію прыйсці ноччу ў сад. Дзяўчына нагадвае пра свой дзясочы гонар. Лятальскі клянецца ў чысціні сваіх пачуццяў і намераў.

Каля поўначы прыходзяць у сад закаханыя ў Юлію мужчыны — Лятальскі, Выкрутач і Ян. З'яўляюцца Юлія, Уршуля, пераапануты Навум.

Першым падмену заўважае Ян, злуецца што «гэткая авантура нават і ў Парыжы... ніколі не здаралася». Затым пазнае сваю жонку Выкрутач.

На гвалт быццам выпадкова з'яўляецца Дабровіч, Шчырэцкі і некалькі слуг. Дабровіч папракае маладога пана,

Шчырэцкі — сваю дачку, што яны ноччу ўдваіх бавяць час. Навум супакойвае, што сустрэча маладых людзей адбывалася пры сведках, што ён ад свайго слова не адмаўляецца, хоча ажаніцца на Юліі.

Лятальскі аб'яўляе, што, нягледзячы «на розніцу станаў, бярэ Югасю за жонку... пакіне свет і будзе жыць сярод падданных».

Дабровіч з радасцю бласлаўляе дачку і Лятальскага, адкрываючы, што Югася — гэта Юлія, якая захацела такім чынам адвучыць Кароля ад захаплення чужаземшчынай.

Юлія просіць у Лятальскага прабачэння за «гэты нявінны падман», Лятальскі праганяе з маёнтка Выкрутача, праўда, не запатрабаваўшы рахункаў і справаздачы. Камісарам на яго месца прызначае Шчырэцкага. Малады пан дзякуе апекуну Дабровічу і Юліі, што яны дапамаглі яму пераканацца ў добрым сэрцы падданных сялян. «Хачу іх любіць і каб яны мяне любілі».

Мастацкія асаблівасці

«Ідылія» з'яўляецца першым друкаваным творам В. Дуніна-Марцінкевіча.

У XIX ст. у польскай літаратуры быў шырока распаўсюд-жаны жанр «сялянак» («ідылій»), твораў, у якіх паказваліся сцэны народнага жыцця, перажыванні і пачуцці сялян. Многія з іх мелі фальклорную аснову. «Ідылія» В. Дуніна-Марцінкевіча нагадвае асобнымі рысамі вядомы жанр, аднак мае больш глыбокі змест. У аснове твора — актуальная для свайго часу праблема ўзаемаадносін мужыка і пана. На вобразе Кароля Лятальскага пісьменнік асуджаў адмаўленне ад свайго, роднага, і захапленне чужым, грэблівых адносін да народа. Аўтар «Ідыліі» заклікаў паноў стаць бацькамі для сялян. Услед за асветнікамі ён верыў, што шляхам маральнага самаўдасканалення, найперш

прадстаўнікоў пануючага класа, можна змяніць жыццё грамадства да лепшага.

«Ідылія» В. Дуніна-Марцінкевіча спалучала ў сабе рысы некалькіх мастацкіх напрамкаў і філасофскіх сістэм. Асноўны канфлікт твора развіваецца ў адпаведнасці з ідэямі асветніцтва. Лятальскі, дзякуючы прыгожай, адукаванай, дабрачыннай паненцы Юліі, вылечваецца ад франкаманіі, больш не імкнецца ехаць за мяжу, даўшы поўную ўладу над падданымі хцівам і жорсткаму камісару. Ён становіцца добрым панам, яму падабаецца жыццё на ўлонні прыроды, сярод сялян.

Ідэалізацыя, уласцівая класіцыстам, прысутнічае ў абмалёўцы вобразаў Юліі, Дабровіча, Шчырэцкага. Юлія і яе бацька выступаюць ідэальнымі панамі, якія любяць сялян, абараняюць іх ад несправядлівасці «выкрутачоў». Шчырэцкі — увасабленне адданасці і дабразычлівасці селяніна. Письменнік выбірае для сваіх герояў характарыстычныя прозвішчы — Лятальскі, Дабровіч, Шчырэцкі, Выкрутач.

На прынцыпах ідэалізацыі будзецца таксама вырашэнне канфлікту: Лятальскі вельмі хутка перавыхоўваецца. Письменнік не заглыбіўся ў псіхалогію героя, не паказаў, як адбываўся працэс адраджэння, вяртання Кароля Лятальскага да радзімы. Аднак не будзем папракаць В. Дуніна-Марцінкевіча, як гэта рабілі многія даследчыкі, у адсутнасці ў творы рэалізму, у неадпаведнасці праўдзе жыцця. «Ідылія» — не раман і нават не апавяданне, а лібрэта камічнай оперы.

Шырокі зварот пісьменніка да фальклору быў звязаны як з рамантызмам, так і з традыцыяй нацыянальнай літаратуры. Патрадыцыі аўтар «Ідыліі» звярнуўся да двумоўя: паны ў творы гавораць па-польску, сяляне — па-беларуску. Аднак тут якраз В. Дунін-Марцінкевіч ішоў ад праўды жыцця. Як адзначаў у свой час У. Сыракомля, «бытавая праўда загадала аўтару пераплятаць польскія дыялогі з крывіцкімі, адпаведна таму выступае на сцэну пан, аканом ці хто іншы з шляхецкай пароды, што размаўляе па-польску, або народ з уласнай гаворкай».

Кароткі змест Вечарніцы

ВЕЧАРНІЦА 1

Дурны Зміцер, хоць хітры

Песня 1

У хаце дзеда Ананія бываюць самыя цікавыя вечарніцы (вячоркі). Да яго любяць прыходзіць маладыя і сталыя людзі, паслухаць «казкі» старога.

Дзед успамінае Мінск ранейшых часоў. Ні адной не сустрэнеш мізэрнай хаты. Людзі «шчодрыя, добрыя, натуры не панскай». Усяго хапала і ўсё было таннае.

Песня 2

Дваццаць гадоў назад у Лошыцкім сяле каля Мінска жыў мужычок па імені Зміцер, «хоць дурань вялікі, ды мужык хіцёр», гультай, ласы на гарэлку, сквапны чалавек. На радаўніцу павёў на кірмаш прадаваць цялушку. Паклаў грашовую паперку ў кішэню, туды ж запхнуў і купленага селядца. У карчме, выпіўшы чарку, пачаў закусваць селядцом. І калі ад яго засталіся толькі «галоўка, хвосток», заўважыў, што разам з рыбінай з'еў выручку за цялушку.

Песня 3

Жыло калісьці ў Мінску некалькі паноў, якія любілі строіць жарты над іншымі, былі адметнымі ілгунамі.

Зміцер панёс прадаваць пеўня. Хваліць свой тавар, зазвае пакупнікоў. Падышоў да яго адзін пан і спытаў, колькі ён хоча за зайца. Зміцер здзівіўся, што яго пеўня называюць зайцам. Падышоў другі пан і таксама пачаў гаварыць пра зайца. Зміцер перапалохаўся і зусім разгубіўся. Пасля трэцяга пана, які назваў яго пеўня зайцам, ён падышоў да ксяндза з пытаннем, хто ў яго ў руках. Ксёндз (адзін з мінскіх адмысловых ілгуноў) пацвердзіў, што трымае ён сапраўды зайца.

Тады селянін перастаў верыць сваім вачам, вырашыўшы, што на яго напусціла туману жонка. І пачаў прадаваць зайца. Да Зміцера падышлі два паны і абурыліся, што ён падманвае народ. Сталі клікаць дзесятнікаў. Ад страху з крыкам «Згіль-прападзі, нячыстая сіла!» Зміцер кінуў пеўня.

ВЕЧАРНІЦА 2

Стаўроўскія дзяды

Песня 1

Зноў у дзеда сабралася грамада. Ананій распавядае пра даўнія часы, калі «было людзей многа, што не ў хрысціянскай веры пражывалі, нячыстай сіле паклон аддавалі».

У Лагойску, у моцным крывіцкім замку княжыў Грамабой, добры, адважны, шчыры пан.

Недалёка ад Лагойска жыў з сям'ёй мужык Даніла. Меў ён другую жонку, родную і прыёмную дачку. Цяжка жылося Кацярыне з мачыхай.

Данілава сям'я памінае стаўроўскіх дзядоў. Кінуўшы пад стол усякай стравы, клічуць Стаўра і Гаўра, сабак, якія калісьці верна служылі крывіцкаму князю Вою, за што князь загадаў пасля іх смерці ўшаноўваць памяць. У сенях быццам нешта зашумела. Мархва, мачыхіна дачка, ухапіла рыдлёўку, каб выгнаць сабак, Кацярына паставіла перад імі міску з ежай. Сабакі аблізали дзяўчыне ногі і пайшлі з хаты, пакінуўшы залаты абраз Лады і жалезны хрысціянскі крыж. Мархва забрала сабе залаты абраз, а крыж надзела на Кацярынку.

Песня 2

Грамабой правіў справядліва, «не даваў у крыўду мужычкоў». Любіў паляванне, змагаўся з паганскай сілай разам з літоўскім князем Вітам.

Князь Віт раіць Грамабою ажаніцца, прычакаць дзетак, каб пакінуць пасля сябе на княстве. Цэлы год князь з панамі раіўся, у якія землі пасылаць сватоў. Самы стары радца прапанаваў даручыць ксяндзу Апанасу спытаць у нябесных багоў.

Аднойчы, стаміўшыся на паляванні, князь заснуў у лесе. Прысніўся яму сон, што сівенькі дзядок вядзе прыгожую маладую дзяўчыну з жалезным крыжыкам на грудзях. Ён гаворыць князю, што воля багоў — узяць за жонку дзяўчыну, якая носіць падарунак Стаўра.

Вярнуўшыся ў замак, Грамабой аддаў загад адшукаць дзяўчыну з крыжыкам. Пачуўшы пра гэта, да князя з'явілася Мархва. Але раззлаваны князь скінуў яе з замкавай тары. Мархва зламала шыю і «ў сыру зямельку сышла без пары».

Пошукі «стаўроўскай дзевы» працягваюцца, «князь паноў ганяе, крычыць, што крый

божа!» Дапамагае адшукаць нарачоную князя малады гусяр, які прысутнічаў у Данілавай хаце пры з'яўленні Стаўра і Гаўра.

Стары Даніла вядзе дачку ў замак. Глянуўшы на Кацярыну, князь адразу яе пазнаў і аб'явіў, што гэта яго жонка і княгіня для крывічан.

Сем дзён гулялі вяселле, «здаволь пілі, елі, досыта скакалі не жалелі лапцяў». Заканчвае стары Ананій «казку», што і ён на тым вяселлі быў, «піва, мёд, гарэлкі досыта папіў», хоць у роце нічога не было, затое «па барадзе уздаволь цякло».

Мастацкія асаблівасці

Вершаваная аповесць «Вечарніцы» была надрукавана ў 1855 г. Твор заснаваны на фальклорна-этнаграфічным матэрыяле. Аўтар паказваў, як бавіў час просты вясковы люд доўгімі зімовымі вечарамі. Дзяўчаты пралі, абавязак хлапцоў — нашчапаць лучыны і своечасова мяняць запаленыя лучнікі. Часам у складчыну на сталі з'яўляліся і чарка са скваркай. Аднак было гэта дзеля настрою і асаблівасці моманту. Моладзь вельмі паважала старога Ананія і з цікавасцю слухала яго «казкі».

...Цэлая грамада

Маўчком на дзеда глядзіць,

Толькі дзевак чарада

На пальцах ніткі матае,

На хлапцоў цішком зіркае;

Верцяно кругом бурчыць —

такая атмасфера пануе на вечарніцах у хаце Ананія. Аўтар аповесці ўсяляк падкрэслівае ўважлівыя адносіны маладых да старога чалавека: яго і пачастуюць, і давядуць да месца, пасадзяць. У характары Ананія вылучаюцца такія рысы, як набожнасць, разважлівасць, шчырасць, дабрыня. Ён усіх называе «дзетачкамі», «міленькімі», удзячны, што не пакідаюць аднаго зімовымі вечарамі, зычыць старэйшым і маладым багацця і шчасця.

Суседзі добрыя — дзеткі дарагія!

Дзякуй жа вам, што убогу хату

Вы не забылі; — штоб зато багату.

Бог паслаў вам долю...

У аснову аповедаў першай вечарніцы лягла мясцовая, не надта аддаленая ў часе гісторыя пра хітрага Зміцера. Хітрасць у творы разумеецца як імкненне чалавека нешта мець за кошт іншых, не працуючы, не плацячы, не ахвяруючы. Таму спачування да селяніна не адчуваецца, нават калі яго збіваюць з панталыку мінскія ілгуны (песня 3).

У песнях другой вечарніцы паўстае сівая мінуўшчына, у якой адмыслова пераплялося паганства і хрысціянства (паганскі дух Стаура даруе хрысціянскі сімвал). Ствараючы «Стаўроўскіх дзядоў», — такі падзагалавак мае другая частка твора, — В. Дунін-Марцінкевіч абаяраўся на народныя паданні (паданнс пра Паненскую гару),

язычніцкую міфалогію (вобразы Стаўра і Гаўра). Які пісьменнікі-рамантыкі, праз фальклорныя легенды і паданні, у якіх у своеасаблівай форме адбілася гісторыя народа, В. Дунін-Марцінкевіч гаварыў сучаснікам пра старажытнасць, пра адметнасць гістарычнага шляху беларусаў.

Кароткі змест Гапон

Песня 1

У карчме весяліцца вясковы люд, п'юць гарэлку, танцуюць, спяваюць. З'яўляюцца воіты з аканомам, вяселле спынілася, усіх апанаваў страх. Не спалохаўся толькі Гапон. Ён закрычаў, каб маладыя ўцякалі з хаты, бо ходзяць чуткі, «што некрутаў будучы браць». Хоць Гапон адчайна супраціўляўся, «яго, беднага, звязалі ды і калодкі скавалі».

Песня 2

У вялікім сяле стаялі хаціны дзвюх удоў, Усцінні і Грыпіны. У першай з іх быў сын Гапон, «горды, смелы, зух дзяціна», прыгожы і нават пісьменны. У другой — дачка Кацярына. І маткі, і дзеці думалі пра вяселле, ды ўмяшаўся аканом. Ён пачаў заляцацца да дзяўчыны, тая ж прыгажэліца, што паскардзіцца Гапону.

Аканому даклаў карчмар, што Гапон збіраецца ажаніцца з Кацярынай. Ён страшэнна раззлаваўся. Калі воіты прывёў хлопца, то кінуўся да яго з кулакамі, каб не вольнічаў, «без двара ў сваты слаць». Гапон абразы не стрымаў і пан аканом вымушаны быў ратавацца ўцёкамі.

Помсцячы, ён абылгаў Гапона перад пані і хлапца аддалі ў салдаты. Кацярыну «зазваў у двор», паставіўшы за мэту дабіцца ўзаемнасці. Дзяўчына не бачыць выйсця, плача і просіць Бога, «штоб акончыў цяжкі мукі».

Выпадкова пачула галашэнні сіраты пані. Пачала пытацца, хто яе так пакрыўдзіў, і даведаўшыся праўду, прагнала аканом, а Кацярыну ўзяла «пакаёвай дзяўчынай». «Пані яе палюбіла, чытаць, пісаць навучыла».

Песня 3

Пайшоў пяты год, «Гапон на вайне як служыць, Кацярына па ім тужыць».

У горадзе Магілёве ідзе набор у войска. Поруч з «ясным маршалкам», строгім панам з крыжамі (узнагародамі. — Т. Г.) на грудзях, «пузатым, быццам, мядзведзь, такім касматым», доктарам і тоненькім, хітрым пракурорам сядзіць малады прыгожы афіцэр.

Першым перад камісіяй апынуўся былы аканом, які к гэтаму часу стаў аднадворным (набыў уласную гаспадарку). Доктар, агледзеўшы аканом, знайшоў ганьбу («Відна, з сабой яны зналісь, пярвей, відна, пастаралісь», — адзначаецца ў творы). Аканом усяляк жаліцца на свае здароўе.

Малады афіцэр кінуўся да аканом. Загадаў здаць яго ў салдаты, адправіўшы спачатку ў лазарэт і праверыўшы яго хваробу. Перапалоханы аканом у афіцэры пазнаў Гапона.

Песня 4

Кацярына ў пакоях пані знешне вельмі змянілася — «панску гаворку сумела і сукеначку надзела». Але яна не здрадзіла вясковаму жыццю, тужыць па ім, як і па каханаму.

Аднойчы вечараму двор з'явіўся афіцэр. Ён кінуўся пані ў ногі з просьбай злучыць яго з каханай дзяўчынай. Кацярына, пазнаўшы Гапона, таксама прыпала да ног сваёй заступніцы.

Гапон, хоць «чыноў дажыўся», вырашыў «простым звычай, мужыцкім абычаем» гуляць вяселле. Ён пасылае сватоў да Агрыпіны. Пасля сватання (запоін), жаніх едзе да хаты нявесты, потым, разам з Кацярынкай — да пані, запрасіць на вяселле. Пані

Прыгожы пасаг дала,

Радасну слёзку ўраніла,

Маладых благаславіла,

Сама к вянцу павяла.

Мастацкія асаблівасці

Вершаваная аповесць «Гапон» была напісана ў 1855 г. і працягвала гаворку пра праблемы, закранутыя ў «Ідыліі». Аднак, калі ў першым творы галоўнымі героямі выступалі паны, то ў «Гапоне» імі сталі мужыкі. Жыццё простага працаўніка, такім чынам, паказваецца больш шырока.

Разам з тым і тут сустракаюцца вобразы добрай пані і злога аканома, а ў лёсе галоўных герояў Гапона і Кацярынкі адбываюцца шчаслівыя перамены. Здадзены ў салдаты Гапон не прапаў на вайне, а даслужыўся да чыноў, стаў афіцэрам. Нават паквітаўся са сваім крыўдзіцелем: выкрыў яго хлусню і адправіў у войска. Кацярынка ў пакоях пані дачакалася каханага.

Пісьменнік у творы паказаў цяжкое, бяспраўнае становішча селяніна. І пры добрай пані забралі ў жанчыны-ўдавы адзінага сына. Пані баіцца, каб «хлопы» не ўзбунтаваліся, не паўцякалі ад рэкруцкага набору ў лес, таму згаджаецца аддаць у салдаты Гапона. Аднак яна прычынілася да няправеднай справы з-за ўласнай даверлівасці і наіўнасці. Пісьменнік не кідаў крытычных стрэл у адрас гаспадыні двара. Пачуўшы расказ Кацярынкi, пані «і ўспляснула рукамі, і залілася слязамі». Адразу загадала, каб «пана аканомы ні нагі тут каля дома за гадзіну не было». Кацярынка і Гапон плацяць пані адданасцю і павагай.

Паказваючы ўзаемаадносіны паноў і прыгонных сялян, В. Дунін-Марцінкевіч ствараў ідылічны, далёкі ад рэальнага жыцця свет. Карцінамі класавага міру і ўзаемапаразумення паміж багатымі і беднымі ён імкнуўся ўздзейнічаць на норавы і свядомасць сучаснікаў, найперш прадстаўнікоў пануючага класа. З сімпатыяй і павагай ставячыся да чалавека працы, пісьменнік хацеў адкрыць скарбы душы народа, яго таленавітасць, маральную чысціню тым, хто быў далёкі ад селяніна. Ідэя гуманная, аднак, на жаль, мала прыдатная для істотных змен у жыцці грамадства. У яе ўтапічнасці досыць хутка пераканаўся і сам В. Дунін-Марцінкевіч.

У вершаванай аповесці «Гапон», як і ў іншых творах дарэформеннага перыяду, пісьменнік шырока выкарыстоўваў фальклорныя сродкі — прыказкі, прымаўкі, параўнанні, апісанні і г. д. Выразна па узорах вуснай народнай творчасці малюецца, напрыклад, партрэт маладой дзяўчыны:

У Грыпіны ж Кацярына,

...Як у садочку маліна,

Расла, цвіла, даспявала;

На шчоках кроў з малаком,

А вочкі блішчаць агнём...

Часам В. Дунін-Марцінкевіч уводзіў у творы фальклорны матэрыял без ніякіх змен (у «Гапоне», напрыклад, прыпеўкі). Даследчык В. Жураўлёў у сувязі з гэтым адзначае: «Знешнія і не заўсёды глыбінныя сувязі вуснапаэтычных і літаратурных ліній у мастацкай структуры твора сведчаць не толькі пра індывідуальную творчую манеру пісьменніка, але адлюстроўваюць таксама заканамерны, канкрэтна-гістарычны перыяд узаемадзеяння новай, прафесійнай беларускай літаратуры з народнай паэзіяй».

Кароткі змест Пінская шляхта

Асобы

Кручкоў — станава прыстаў.

Піскулькін — яго пісарчук.

Ціхон Пратасавіцкі.

Куліна — яго жонка.

Марыся — іх дачка.

Іван Цюхай-Ліпскі. }пінская ваколічная шляхта

Грышка — яго сын.

Цімох Альпенскі.

Базыль Статкевіч.

Харытон Куторга.

Падзеі адбываюцца... ў глушы Пінскага павета. Сцэна паказвае шляхецкую ваколіцу. Гаспадарскія будынкі раздзелены садамі. З боку сцэны — хата заможнага гаспадара; пры ёй — лаўка.

Кароткі змест:

З'ява I

Марыся сядзіць на лаўцы, прадзе і спявае пра каханне. Потым расказвае, што яе і Грышкавы бацькі пабіліся зашляхецтва і не дазваляюць ім жаніцца. Сёння павінен адбыцца суд, маладыя збіраюцца кінуцца станавому прыставу ў ногі, каб ён памірыў іх бацькоў.

З'ява II

Грышка паведамляе любай дзяўчыне, што зранку з'ездзіў «да месца, кінуўся ў ногі асэсару і прасіў, каб ён узяў нас пад сваю апеку». Ездзіў не з голымі рукамі, а з «гасцінчыкамі», і найяснейшая карона абяцаў зрабіць маладым вяселле.

З'ява III

Ціхон Пратасавіцкі заспеў дачку з Грышкам. Кліча жонку Куліну. Сварыцца на Марысю і яе жаніха. Грышка заяўляе, што ўсё роўна Марыся будзе яго.

З'ява IV

Куторга абяцае Пратасавіцкаму выступіць на судзе сведкам, што біўся Ліпскі, а Пратасавіцкі толькі бараніўся, калі бацька і маці ўтавораць Марысю выйсці за яго замуж.

З'ява V

Куторга, размаўляючы сам з сабой, узважвае ўсе плюсы і мінусы свайго становішча, калі займее маладую прыгожую жонку.

З'ява VI

Куторга прызнаецца Марысі ў каханні. Гаворыць дзяўчыне кампліменты і цалуе ручкі. Марыся на заляцанні старога шляхціца гаворыць, што думае толькі пра Грышку. Куторга пагражае Марысі, калі яна не пойдзе за яго, то будзе сведчыць супраць Пратасавіцкага, Марысінага бацькі. Хваліцца, што дакажа асэсару так, як яму трэба.

З'ява VII

Пахвальбу Куторгі чуюць Кручкоў і Пісулькін. Кручкоў за згоду «крыва прысягнуць» загадвае арыштаваць Куторгу.

З'ява VIII

Кручкоў пытаецца ў Марысі, ці кахае яна Грышку Ліпскага. Дзяўчына сарамліва адказвае і просіць прыстава скончыць «дзела няшчаснае паміж нашымі бацькамі не па-судоваму, а па хрысціянскаму абычаю: пагадзіце іх з сабою, — няхай больш не індычацца, ды прымусьце, каб яны нас з Грышкам злучылі». Кручкоў абяцае ўсё зрабіць як трэба і загадвае дзесяцкаму клікаць шляхту на суд, перад гэтым асцярожна спакаваць у фурманку іх падарункі.

З'ява IX

... Кручкоў. Тише! (Куліна са страху адыходзіць ад стала ды хаваецца за мужа; Кручкоў, трымаючы паперу, устае ды, не пазіраючы на шляхту, гаворыць.) По указу Пинского земского суда от 23 мая сего года за № 2312 прибыл я в окolicу для расследования уголовного дела о побоях, нанесенных Тихоном Протосовицким Ивану Тюхаю-Липскому... Ліпскі, маеш сведкаў?

Ліпскі. Маю, найяснейшая карона. Кручкоў. Пусть выступят вперед! (Трое шляхтаў

выходзяць наперад.) Пратасавіцкі, за што ты яго біў?

Ціхон. Дык ён жа назваў мяне мужыком, — хрэн яму ў вочы!

Кручкоў. Маеш сведкаў? Ціхон. Маю, Куторгу.

Кручкоў. Яго няможна ставіць, — ён пад судом (Абярнуўшыся да сведкаў Ліпскага.) Вы бачылі, як Пратасавіцкі біў Ліпскага?

Тры сведкі. (Боязна кланяючыся.) Бачылі, найяснейшая карона!

Кручкоў. (Абярнуўшыся да іншай шляхты.) А вы бачылі? Усе іншыя. Не, не бачылі, найяснейшая карона! Кручкоў. Ну, дык добра! Следство кончано, цяпер будзе суд, а наўперад: по указу всемилостивейшей государыни Елисаветы Петровны 49 апреля 1893 года и всемилостивейшей Екатерины Великой от 23 сентября 1903 года, а равномерно в смысле Статута литовского раздела 8-го, параграфа 193-го, коим назначается в пользу суда от тяжущихся гривны. Обжалованный Протасовицкий имеет зараз же уплотить пошлин 20, прогонных 16 и на канцелярию 10 рублей. Жалующийся Липский в половине того, сведкі, каторые бачылі драку, а не баранілі, — по 9-ці рублев, а вся прочая шляхта, што не бачыла дракі, за тое, што не бачыла, — па 3 рублі. Плаціце!..

Па дэкрэту Пратасавіцкаму і Ліпскаму, шляхце, якая бачыла бойку і не бараніла, якая не бачыла і таму не магла бараніць, назначалася пакаранне розгамі і грашовы штраф.

Шляхта адкупляецца ад ганебнага пакарання. Кручкоў прымушае памірыцца Ліпскага з Пратасавіцкім і зрабіць заручыны Грышкі з Марысяй. Загадвае прывесці Куторгу.

З'ява X

Куторга даведваецца, што Марыся і Грышка заручаны. Дзякуе Кручкову за адкрыццё — «На тое бог даў людзям язык, каб умець маўчаць».

Кручкоў загадвае падаваць коней. Адводзіць убок сп'янелага Альпенскага і гаворыць, што Статкевіч усумніўся ў яго, Альпенскага, шляхетнасці. Тое ж самае Кручкоў гаворыць і Статкевічу. Пачынаецца бойка. Ліпскі звяртацца да Кручкова з просьбай разняць шляхціцаў. Той раіць звяртацца ў суд, тады ён прыедзе на следства.

Мастацкія асаблівасці

Жанр п'есы «Пінская шляхта» аўтар вызначыў як фарс-вадэвіль. Рысы гэтых жанравых форм (шаржыраваны, гратэскавы паказ персанажаў, адкрытыя самахарактарыстыкі, нечаканасці, што падпільноўваюць герояў, устаўныя куплеты і раманы) у творы прысутнічаюць. Аднак бытавы канфлікт, характэрны для вадэвілю, у п'есе В. Дуніна-Марцінкевіча перарастае ў сацыяльны.

Пісьменнік едка высмейвае царскі суд. Тыя, хто павінен ахоўваць законы і строга іх прытрымлівацца, першымі ж іх парушаюць. Народ даўно заўважыў здольнасць чыноўнікаў выкарыстоўваць законы ў сваіх інтарэсах. Стары кавалер Куторга, які ў п'есе сыпле прыказкамі і прымаўкамі, на словы Ціхона Пратасавіцкага, што асэсар абдзярэ як ліпку, гаворыць: «Вот дзіва, —на то ён і асэсар! Заўваж толькі — у яго і рукі даўжэй, як у другіх людзей. Ты ведаеш яго прыпавесць: чырвонае — белае ўсё перадзелала». Добра вывучыўшы норавы і звычкі службаў самадзяржаўя, просты люд разам з тым можа ад іх хіба што адкупіцца, але не абараніцца. Горкая іронія гучыць у спевах Куторгі:

Гдзе ўнадзіцца юрыста, Вымеце хату дачыста.

Сатырычнымі фарбамі пісьменнік малюе таксама вобразы шляхты, найперш Ціхона Пратасавіцкага і Івана Цюхай-Ліпскага. Для гэтых людзей, якія ні адукацыяй, ні звычаямі, ні ладам жыцця не адрозніваюцца ад сялян, найвялікшая абраза, калі хто назаве «мужыком». Зганьбаваны Ліпскім шляхецкі гонар Пратасавіцкі бароніць кулакамі. У канцы п'есы аналагічна дзейнічаюць Альпенскі і Статкевіч. Пісьменнік смяецца над пыхлівасцю правінцыяльнай шляхты, для якой каштоўнасцю здаецца не чалавечая прыстойнасць і годнасць, а забабонны гонар, прыналежнасць да пэўнага саслоўя.

Востры сацыяльны канфлікт у п'есе не здымаецца штучнай перамогай добра над злом, што назіралася ў ранейшых творах В. Дуніна-Марцінкевіча. Кручкоў мірыць Пратасавіцкага і Ліпскага. Аднак з ім ніяк не стасуецца роля мудрага і справядлівага бацькі (ці начальніка), які вучыць розуму сваіх дзяцей. Яго словы — «Вы думаеце, што мне міла паняверыць кроў шляхецкую? Я ж сам шляхціц, вам родны, але што рабіць? Служба — не дружба» — няшчырыя. Кручкоў не толькі нахабны, але і двулікі чалавек, які з карысцю для сябе выкарыстоўвае загану і слабасці іншых. У апошнім акце п'есы ён сам зводзіць шляхціцаў, каб праз нейкі час зноў правесці «харошае жніво».

«Вострае і смелае выкрыццё адмоўных з'яў, паспяховы падступ да аналітычнага раскрыцця і індывідуалізацыі чалавечых характараў даюць поўнае права назваць гэты твор сатырычнай камедыяй, а яе аўтара — заснавальнікам беларускай камедыёграфіі», — лічыць В. Жураўлёў.